

Науковий журнал
ПРОСТІР В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Scientific journal
SPACE IN HISTORICAL RESEARCH

Випуск 6

2025

Volume 6

Редакційна колегія:

Лукашевич О. М., кандидат історичних наук, генеральний директор НІЕЗ «Переяслав» (голова);
Вовкодав С. М., старший науковий співробітник Музею космосу НІЕЗ «Переяслав» (відповідальний редактор);
Андрощук О. В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України;
Борисов А. В., кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України;
Вовкодав В. О., молодший науковий співробітник науково-методичного відділу охорони культурної спадщини НІЕЗ «Переяслав»;
Гайдасенко І. В., кандидат історичних наук, учений секретар НІЕЗ «Переяслав»;
Колибенко О. В., кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової-методичної роботи НІЕЗ «Переяслав»;
Коцур В. В., доктор історичних наук, ректор Університету Григорія Сковороди в Переяславі;
Мареш Т., доктор габлітований, професор Університету Казимира Великого, Польща;
Нагайко К. М., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Музей «Заповіту» Т. Г. Шевченка» НІЕЗ «Переяслав»;
Нагайко Т. Ю., кандидат історичних наук, завідувач науково-дослідного відділу історичного краєзнавства НІЕЗ «Переяслав».

Editorial board:

Lukashevych O. M., Candidate of Historical Sciences (PhD), General Director of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav» (Editor-in-chief);
Vovkodav S. M., Senior Researcher of the Space Museum, National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav» (Executive Editor);
Androshchuk O. V., Candidate of Historical Sciences (PhD), Senior Researcher of the Department of Contemporary History and Politics, Institute of History of Ukraine NAS Ukraine, Candidate of History;
Borysov A. V., Candidate of Historical Sciences (PhD), Researcher of the Department of Old Russian and Medieval Archeology, Institute of Archeology NAS Ukraine;
Vovkodav V. V., Junior Researcher of the Scientific and Methodical Department of Cultural Heritage Protection, National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;
Haidaienko I. V., Candidate of Historical Sciences (PhD), Scientific Secretary of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;
Kolybenko O. V., Candidate of Historical Sciences (PhD), Deputy General Director for Scientific and Methodological Work of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;
Kotsur V. V., Doctor of Historical Sciences (Dr. habil), Rector of Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav;
Maresz T., Dr. habil, Professor of Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Poland;
Nahaiko K. M., Candidate of Historical Sciences (PhD), Senior Researcher of the Scientific and Research Department Museum of Testament of Taras Shevchenko, National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;
Nahaiko T. Yu., Candidate of Historical Sciences (PhD), Head of the Scientific and Research Department of Local History, National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav».

Простір в історичних дослідженнях / відп. ред. С. М. Вовкодав. Переяслав, 2025. Вип. 6. 186 с.

У журналі розглядається широкий спектр важливих теоретико-методологічних і практичних проблем, пов'язаних із використанням просторових методів, географічних інформаційних систем, засобів дистанційного зондування землі в різних галузях історичної науки. Зокрема, у виданні друкуються статті з питань археології, етнографії, історичного краєзнавства, музеєзнавства, історії України, загальної історії, спеціальних історичних дисциплін, публікуються джерела, рецензії, посвяти, анонси тощо.

До випуску також включено матеріали VII Міжнародної наукової конференції «Фактор простору в історичних дослідженнях», що відбулася 27 листопада 2025 р. у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав».

Для істориків, археологів, музейних працівників, краєзнавців, аспірантів, студентів, усіх, кого цікавлять питання дослідження минулого.

The journal examines a wide range of important theoretical, methodological and practical problems related to the use of spatial methods, geographic information systems, remote sensing in various fields of historical science. In particular, the publication publishes articles on archeology, ethnography, historical and local lore, museum studies, history of Ukraine, general history, special historical disciplines, publishes sources, reviews, dedications, announcements, etc.

In the volume also published the materials of the VII International Scientific Conference «Factor of Space in Historical Research», which took place on November 27, 2025 in the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav».

For historians, archaeologists, museum workers, local historians, graduate students, students, anyone interested in the study of the past.

Засновник та видавець: Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ 24394–14234 Р від 13 березня 2020 р.

Адреса редакції:

вул. Т. Шевченка, 8, м. Переяслав, Київська обл., Україна, 08400

E-mail: niezkonference@gmail.com

Офіційний сайт журналу: <https://spacehist.wixsite.com/prostir>

Відповідальний за випуск: С. М. Вовкодав

Літературна корекція: К. М. Нагайко

Верстка та дизайн: С. М. Вовкодав

Журнал включений до міжнародних баз: BASE, DOAJ, ERIHPLUS, Google Scholar, Index Copernicus, ROAD, ResearchBib, WorldCat, Ulrich's Periodicals Directory.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (протокол № 8 від 19 грудня 2025 р.).

Редакційна колегія може не поділяти фахову думку авторів публікацій та залишає за собою право редагувати та скорочувати надані тексти. Передрук та відтворення опублікованих матеріалів будь-яким способом дозволяється лише при посиланні на це видання. Відповідальність за достовірність поданої інформації несуть автори матеріалів.

Підписано до друку 08.12.2025 р. Формат 60х84/8

Наклад 50. Ум. друк. арк. 21,8

Віддруковано ТОВ «Друкарня «Рута», м. Кам'янець-Подільський, вул. Руслана Коношенка, 1

Тел. (03849) 4-22-50; drukruta@ukr.net

Свідоцтво ДК № 4060 від 29.04.2011 р.

ЗМІСТ

<i>Олександр Удод. Мнемонічний простір сучасного українського історичного нарративу</i>	5
<i>Олександр Каряка, Мішель де Груші. Супутникові знімки для документування давніх і історичних переміщень: приклади із Сирії, Іраку та України.....</i>	10
<i>Мартін Фаулер, Олександр Каряка, Рог Палмер, Валері Вард. Visuals: інтерактивний вебзастосунок для оцінки результатів ландшафтного дослідження площею 6600 км² у Черкаській області, Україна</i>	22
<i>Віталій Козюба, Дмитро Іванов, Анна Костомарова. Топоніми Трахтемирівського півострова</i>	35
<i>Юрій Писаренко. Родова територія зору (щодо просторового аспекту соціальності)</i>	66
<i>Олександр Васянович. Криниця / колодязь в обрядах викликання дощу на українському Поліссі</i>	73
<i>Надія Ковальчук. Календарні обрядові традиції Середнього Полісся України: локальні комплекси (середина ХХ ст.)</i>	83
<i>Світлана Маховська. Весільний стіл як простір ритуальної взаємодії (за матеріалами польових досліджень)</i>	96
<i>Костянтин Рахно. Простір поховального обряду козаків Лівобережної України початку ХVIII ст. в описі Данієла Крмана</i>	102
<i>Олександр Бондар. Еволюція фортифікацій Верхнього замку в Чернігові в ХVIII ст.</i>	116
<i>Ірина Чепурна. Чигиринщина на Військово-топографічній карті Російської Імперії 1908 р. (триверстці)</i>	126
<i>Максим Рохманійко, Микола Головка. Просторова реконструкція Бабиного Яру ..</i>	131

CONTENTS

<i>Oleksandr Udod. The Mnemonic Space of Contemporary Ukrainian Historical Narrative</i>	5
<i>Oleksandr Kariaka, Michelle de Gruchy. Satellite Imagery for Documenting Ancient and Historic Movement: Case Studies from Syria, Iraq, and Ukraine</i>	10
<i>Martin Fowler, Oleksandr Kariaka, Rog Palmer, Valerie Ward. Visuals: An Interactive Web Application to Assess Results of a 6600 sq km Landscape Survey in Cherkasy Oblast, Ukraine</i>	22
<i>Vitalii Koziuba, Dmytro Ivanov, Anna Kostomarova. Toponyms of the Trakhtemyrivsky Peninsula</i>	35
<i>Yurii Pysarenko. The Clan Territory of Vision (Regarding the Spatial Aspect of Sociality).....</i>	66
<i>Oleksandr Vasianovych. The Well in the Rituals of Calling Rain in Ukrainian Polissia</i>	73
<i>Nadiia Kovalchuk. Calendar Ritual Traditions of Central Polissia of Ukraine: Local Complexes (Mid-20th Century)</i>	83
<i>Svitlana Makhovska. The Wedding Table as a Space of Ritual Interaction (Based on Field Research)</i>	96
<i>Kostyantyn Rakhno. The Space of the Burial Ritual of the Cossacks of Left-Bank Dnieper Ukraine of the Early 18th Century as Described by Daniel Krman</i>	102
<i>Oleksandr Bondar. Evolution of the Upper Castle Fortifications in Chernihiv during the 18th Century</i>	116
<i>Iryna Chepurna. Chyhyryn Region on the Military Topographical Map of the Russian Empire 1908 (Triverstka)</i>	126
<i>Maksym Rokmaniko, Mykola Holovko. Spatial Reconstruction of Babyn Yar</i>	131

<i>Руслан Шевченко. Основні тенденції кадрової політики в МРСР у 1940–1941 та 1944–1964 рр.</i>	144	<i>Ruslan Shevchenko. Main Trends of Personnel Policy in the MRSS in 1940–1941 and 1944–1964</i>	144
<i>Анастасія Вережак. Роль газети «Свобода» в збереженні національної ідентичності української діаспори в США (1985–1991)</i>	152	<i>Anastasia Verezhak. The Role of the Newspaper «Svoboda» in Preserving the National Identity of the Ukrainian Diaspora in the United States (1985–1991)</i>	152
<i>Олена Колибенко. «Відкриття Європи» мігрантами з Переяславщини після 24 лютого 2022 р. (за матеріалами газети «Вісник Переяславщини»)</i>	158	<i>Olena Kolybenko. «Discovery of Europe» by Migrants from the Pereiaslav Region after February 24, 2022 (Based on Materials from the Newspaper «Visnyk Pereiaslavshchyny»)</i>	158
<i>Ігор Шихненко. Постраждалий простір: проблеми і досвід збереження музейної спадщини в Чорнобильській зоні (2022–2025)</i>	163	<i>Ihor Shykhnenko. The Destroyed Space: Problems and Experience of Preserving Museum Heritage in the Chornobyl Zone (2022–2025)</i>	163
<i>Вікторія Вовкодав, Сергій Вовкодав. Нові відомості про об’єкт культурної спадщини «Хата бондаря із с. В’юнище Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.»</i>	171	<i>Viktoriia Vovkodav, Serhii Vovkodav. New Information on the Cultural Heritage Site «The Cooper’s House from the Viunysche Village, Pereiaslav-Khmelnytskyi District, Kyiv Region»</i>	171

Юрій Писаренко

РОДОВА ТЕРИТОРІЯ ЗОРУ (ЩОДО ПРОСТОРОВОГО АСПЕКТУ СОЦІАЛЬНОСТІ)

Yurii Pysarenko

THE CLAN TERRITORY OF VISION (REGARDING THE SPATIAL ASPECT OF SOCIALITY)

Якщо зазвичай згуртованість роду історики зводять до походження його членів від спільного предка, то пропонується стаття розглядає просторовий аспект – єдність родовичів за проживанням на одному місці. Дослідження історії осліплення Василька Теребовльського (кінець XI ст.) показує, що причастя людини роду-родовій території, або так зване «кормління» дорівнювалося «причастю спільному родовому зору». Під час зустрічі між «своїм» і «чужим» кожен із них виступав носієм окремого «зору власного роду-території», а їхній обмін дарами символізував обмін «очима».

Ключові слова: «родова територія зору», причастя-кормління, Василько Теребовльський, сліпота, «свій», «чужий».

If historians usually reduce the cohesion of the clan to the origin of its members from a common ancestor, then the proposed article considers the spatial aspect – the unity of the clansmen by living in one place. Research into the history of the blinding of Vasylo Terebovsky (late 11th century) shows that a person's communion with the clan-generic territory, or the so-called «feeding» was equal to «participation in the common generic vision». During the meeting between a «native» and a «stranger», each of them acted as a carrier of a separate «vision of their own clan territory», and their exchange of gifts symbolized the exchange of «eyes».

Keywords: «clan territory of vision», communion-feeding, Vasylo Terebovsky, blindness, «native», «stranger».

Вступ

Тема «простору» – території – в історичних дослідженнях здається невичерпною, адже життя людського суспільства протікає в просторі. Для історії, насамперед, важливе те, що простір нерівномірний саме із соціальної точки зору. Відмінність між *своїм* і *чужим* може розумітися по-різному, однак насамперед між ними існує просторове розмежування. І, власне, такі центральні історичні події, як війни, зазвичай точаться, з одного боку, за захоплення *чужого*, зокрема, за життєвий протір та його ресурси, а з іншого – за обстоювання *свого*, що також асоціюється з певною територією. Найсвоєріднішим прикладом, очевидно, є війни на ідеологічному ґрунті (або такі, що маскуються ідеологією), де підкорення території ставить за мету знищення однієї ідеології та утвердження іншої. Згадаймо, наприклад, хрестові походи або громадянські війни – звільнення від «неправдивих» ідеологій цілих територій, аби перетворити їх на суцільний «простір

правди». Говорячи про «протилежні» точки зору, ми послуговуємося просторовою категорією, уявляючи собі умовний кордон, який розділяє два локальні способи бачення.

Коли в «Повісті временних літ» читаємо, що язичницькі матері наче померлих оплакували своїх дітей, яких князь Володимир насильно залучав до навчання (під 988 р.) (ПВЛ, 1950, с. 81), то складно розрізнити, чи це тому, що дітей віддаляли від рідного дому, чи тому, що *чужа* територія нібито могла спричинити на них згубний вплив невідомою християнською вірою (Писаренко, 2022). Так само можна сказати про оплакування тих, хто йшов до монастиря (Писаренко, 2023). Цікаве те, що життя розумілося саме як соціальне життя, перебування серед *своїх*, а *смерю* вважалося долучення до *чужого*, насамперед територіально. Це відповідає висновку К. Ясперса про те, що «кожна втрата комунікації та її розриви і є власне втратою буття. Буття є співбуттям не на рівні наявного буття, а як екзистенція» (Ясперс, 1996, с. 138). Отже, маємо дві

складові: життя інституалізується через взаємодію зі своїми, і ця комунікація-життя передбачає просторову єдність співучасників. Очевидно, насамперед це відповідає засадам родового життя, просторовий аспект якого заслуговує більш детального розгляду.

Основний виклад

Зазвичай в історичних дослідженнях як головний чинник єдності роду вказується кровна спорідненість його членів, їхнє походження від спільного предка. Принцип територіальності протиставляється кровно-спорідненим зв'язкам як більш пізній (Кулишер, 1887, с. 125). Водночас, згідно із цікавим спостереженням М. В. Калачова, указання літопису на те, що в давнину кожен рід жив окремо, на своєму місці, свідчить про те, що «бути членом певного роду, у початковому розумінні, означало не лише бути пов'язаним єдністю походження або крові з іншими його членами, але також народитись і жити з ними разом, нероздільно» (Калачов, 1876, с. 54); «...За початковими поняттями слов'ян жити (гоїти) у сенсі суспільного буття, означало перебувати постійно в роді, належати до нього, як невіддільний член його, залишатися назавжди разом зі своїми родичами. Звідси, якщо хтось відсторонявся від своєї родової общини, або ставав, з якихось причин, поза родовими відносинами, скріпленими єдністю всіх членів кожного окремого роду не лише за їх кровними, природними узами, а й за загальним місцем проживання, той у сенсі суспільному й навіть приватному більше не жив, робився відповідно, і з г о с м » (Калачов, 1876, с. 56). Отже, за висновком дослідника, спорідненість членів роду насамперед усвідомлювалася як єдність територіальна.

Пізніше у В. П. Петрова зустрічаємо цікаві дані про те, що для початкового роду, як насамперед материнського, характерним було злиття з «материнським народжуючим місцем»: «Наявність нерозчленованого уявлення «матері-місця», «породіллі-місця», тягне за собою наявність уявлення про «місце, що народжує»; мати є «місце», «умова», «причина» народження, тобто. інакше кажучи, є деяке м і с ц е, яке н а р о д ж у є. Топогенетичне уявлення матері-роду, просторове уявлення «породіллі», уявлення – характерне для ранніх стадій давнього родового суспільства» (Петров, 1934, с. 150–151).

Яскравий приклад прояву цієї ідеї єдності роду (власне, людини як члена роду) і землі, *родової території*, дає так звана клятва з дерном на голові, що вперше згадується в XI ст. у давньослов'янському перекладі слів Григорія Богослова («Беседа св. Григорія Богослова об избииении града»): «*Овъ же, дрънь въскроуць (вкраенный. – Ю. П.) на главъ покладая, присягоу творить...*» (Будилович, 1875, с. 243). Селянин присягав із дерном на голові, що коли спірна ділянка не належить йому, то покарає його Мати-сира земля. Ця клятва, вважаємо, початково доводила повноправність людини, тобто її належність до *роду-землі-території*, шляхом тимчасової «смерті-поховання» і повторного народження з *Матері-землі* (Писаренко, 1997, с. 77–90). В. Л. Комарович цілком слушно згадував клятву з дерном у контексті зіставлення давньоруського звичаєвого права на землеволодіння та князівського власницького права (Комарович, 1960, с. 103). Саме приклад Давньої Русі засвідчує дуже давнє уявлення про єдність роду з територією або, власне, про причастя. Це так званий «сюзеренітет роду Рюриковичів над Руссю» (Толочко 1992, с. 22–35), де злиття із землею роду батьківського накладається на більш раннє уявлення про територіальну єдність роду материнського, вочевидь так само, як у термінах: *отчина, батьківщина, вітчизна*.

Отже, термін «*причастье*», згідно з літописами, використовувався для передачі стосунку членів князівського роду до родової «Руської землі». «*Причастя*» – це долучення князя до «землі», *отже до спільного тіла шляхом виділення йому «частини»*» (Толочко, 1994, с. 39). Мірою розростання князівського роду, правила виділення князям часті в межах єдиної отчини нащадків Ярослава Мудрого (що поширювалося лише на братів, без урахування їхніх синів), стало дотримуватися усе важче. Тому, починаючи з Любецького з'їзду князів (1097), який фактично затверджував розпад загальнородового володіння (Толочко, 1992, с. 38–39), саме ці сними, регулюючи реальні земельні стосунки, водночас в ідеалі зберігають той самий принцип любові, єдності – *причастя* (Толочко, 1994, с. 25–26). Прозорим символом ідеї *причастя князівського роду Руській землі* виступає перебування князів під час наступного з'їзду в Увѣтичах (1100) «*на одином коврѣ*» (ПВЛ, 1950, с. 181), адже килим як місце

єднання є «спадкоємцем» шкури тварини-тотеми, тобто сягає уявлень про *причастя тотему*, який, власне, й уособлював собою територію первісного колективу (Писаренко, 2003, с. 186–187)¹. Семіотика цього з'їзду асоціюється з темою *родового кормління*, актуалізованою осліпленням Василька Тербовльського (1097). Зокрема, снем намагається позбавити осліпленого Василька самотійного уділу-кормління, що засвідчує звернення головних князів – учасників з'їзду – до старшого брата Василька, Володаря Ростиславича: «Поими брата своего Василка к собѣ, и буди вама едина власть, Перемышль. Да аще вам любо, да съдита, аще ли ни – да пусти Василка съмо, да его кормим сдѣ» (ПВЛ, 1950, с. 181)². Тобто, попри засудження дій ініціатора осліплення, Давида Ігоровича, по суті, з'їзд, згідно з традицією, був змушений позбавити сліпця причастя. Яке світоглядне підґрунтя такого рішення?

Коли ми говоримо про *причастя*, то найвідомішим його проявом виступає *причастя тотему*, їда, власне, кормління (Канетти, 1997, с. 127–129; Фрейд, 1991, с. 324–325). Відповідно, з архаїчної точки зору, разом можуть їсти лише *свої* (Фрейд, 1991, с. 325; Пропп, 1986, с. 318). Отже, фактично осліплення члена роду виводило його з кола *причастя своїх*, родовичів, що можна порівняти з вищезгаданим *ізгойством*. Оскільки, як показав В. Я. Пропп, мова зберегла сліди збігу між «*сліпим*» і «*невидимим*» (Пропп, 1986, с. 72), то *осліплення*, дійсно, мало дорівнюватися *вигнанню*. Додамо, що *чужі-невидимі* народи також іноді їхніми сусідами називалися *сліпими* (Успенский, 1996, с. 85, прим. 50; Рахно, 2013, с. 193–195). Те, що *сліпий* і *невидимий* співпадають, свідчить про давній стан нерозрізненості суб'єкта і об'єкта, який насамперед міг відповідати такому самому збігу між «*зрячим*» і «*видимим*». Нерозрізненість суб'єкта і об'єкта, що проявляється у відсутності виокремлення «Я», особистості, відповідає саме становищу родової людини (Шахнович, 1971, с. 32). І якщо для нас «Я» – це насамперед суб'єкт, який *бачить* об'єкт, то за відсутності «Я», зряча людина (як невіддільна частка роду) мов би *причастувала спільному зору свого роду-території*. Отже, осліплення Василька ніби позбавляє його

цього зорового *причастя*. Найскладніше зрозуміти, чому цим *причастям спільному зору* визначається *кормління*.

Ми знаємо, що саме око «керує» годуванням, звідки метафори «*голодне око*», «*поїдати очима*» тощо. Око задає програму поїдання, так само, як і будь якого привласнення та пізнання. Якщо їда – це різновид пізнання (Сартр, 2001, с. 784, прим. 1), то слід визнати, що відносно зору, як пізнання, воно відіграє роль вторинну, про що, зокрема, свідчить те, що зорова термінологія щодо позначення «пізнання» переважає (Антонов, 2014, с. 8). При цьому, згідно з Ж.-П. Сартром, «*пізнавати – це пожирати очима*» (Сартр, 2001, с. 784). Сексуальне пізнання також програмується оком (Сартр, 2001, с. 783–784). Так, в Євангелії від Матвія: «...*Кожен, хто на жінку подивиться із пожадливістю, той уже вчинив із нею перелюб у серці своїм*» (Мт. 5. 28). Отже, *бачення* відіграє роль такого собі *суперпізнання*, яке має свої підрозділи: оглядове пізнання, привласнення, їда, секс. Що й не дивно, адже зір є основою комунікації. Око – це суб'єкт, який пізнає об'єкт. Але, за умови коли суб'єкт і об'єкт нерозділені, те, що зазвичай пізнається, присвоюється, «поїдається» суб'єктом – в даному випадку оком – із ним зливається. Зокрема, у договорі «Зірін», за Лукіаном Самосатським (II ст.), у скіфа, який викупував із полону свого побратима, через відсутність будь-яких статків, савромати забрали очі (Тохаріс 39–41) (Лукиан, 1935, с. 312). Отже, *очі скіфа «зливалися» з багатствами*, а також, очевидно, із *другом* (Писаренко, 2010, с. 301–302). Аналогічно, згідно з Брихадараньяка Упанішадою (VIII–VI ст. до н. е.), щодо повноправного чоловіка зазначається: «*Око – його мирське багатство, адже оком він здобуває його*» (Мадху, I. 4: 17) (Брихадараньяка Упанішада, 1964, с. 77). Це збігається з феноменологічним спостереженням Мейстера Екхарта у «Єдності речей» про те, що в погляді на дерево, доти незалежні око і дерево, «*стають настільки одне, що можна було б сказати: око є дерево, а дерево – око*» (Мейстер Екхарт, 1912, 37). Тобто, сама валентність зору сприяє його «злиттю» з видимим об'єктом. Але в архаїці, за умови коли

¹ Очевидно, у цьому символ «*тотему*» децю випереджав символ «*жінки-матері*», який до нього згодом приєднався. Їхнє злиття фіксує весільний фольклор, де наречену уподібнюють «*куніці*», «*туриці*», «*ведмедіці*» тощо. Найвиразніше це злиття підкреслюють традиційні жіночі головні убори, переважно завдяки наявності в них умовних рогів (Писаренко, Ю. & Писаренко, Н., 2014, с. 122).

² Втім, брати цьому рішенню не підкорилися, залишивши Тербовльську волость за собою (Грушевский, 1891, с. 265).

суб'єкт і об'єкт не розрізнялися, така метафора розумілася буквально.

Отже, яким чином *причастя людини родовому зору* одночасно є її *причастям-кормлінням*? Здавалося б, якщо очі «поїдають-пізнають» і при цьому очі родовича є «колективними», то він причастує цьому зору *роду-території*, який «пізнає-поїдає». Але цей висновок буде дещо неточним, оскільки, за відсутності розрізнення між суб'єктом і об'єктом, зір не може «пізнавати-«поїдати»», а лише – зливатися з тим, що виступає «їжею» (умовні суб'єкт і об'єкт ніби *взаємопоїдаються*). Тому, коли *причастя члена роду колективному зору* автоматично означає його *причастя-кормління*, це може говорити лише про те, що цей колективний зір і їжа зливаються, що *причастя баченню і кормління-причастя* – одне й те саме. Звісно, таке можливе за умови, якщо *родовий зір* зосереджений на суспільно значимих речах, переважно на корисних видах тварин і рослин, тобто, потенційній їжі (Малиновский, 1998, с. 46–47; Канетти 1997, с. 110)³.

Кормління, яке в архаїці виступало як *причастя тварини-тотему*, одночасно було *причастям родовому зору*. Отже, зібрання роду князів на килимі (спадкоємцеві шкури тварини) також, ніби, символізує *спільний родовий зір*. Це дозволяє дещо глибше і буквальноніше сприйняти оцінку Володимиром Мономахом осліплення Василька: «*ввержень в ны ножь*» (1097) (ПВЛ 1950, с. 174, 181). Очевидно, йдеться не лише про поранення Василька, як абстрактну травму всього роду (Толчко, 1994, с. 23), а саме про те, що постраждав зір Василька, який репрезентував *родовий зір* у цілому. Оскільки цей колективний зір зливається із *кормлінням роду*, то він, певним чином, і дорівнює *роду*. Отже, це «*ны*» (*ми*), тобто «*рід*», у який «*кати встромили ножа*», міститься саме в очах Василька, які є *родовими* і символізують *рід*, адже суть «*нас*», як роду, у *зорі-причасті-кормлінні*.

Досліджуючи чарівні казки, В. Я. Пропп помічає цікаву річ – представники різних світів при зустрічі деякий час не можуть одне одного побачити (Пропп, 1986, с. 72–73). І це не дивно, враховуючи, що вони один для одного зазвичай *невидимі-сліпі*, й кожен із них *причастує зору свого роду-території*. І якщо в кожного з них, так би мовити, свій спосіб бачення, то як їм один для

одного *прозріти*?⁴ Приклад Лукіанівського договору «Зірін» показує, як савромат, за відсутності у скіфа речових багатств для викупу друга, бере у контрагента очі (Тохаріс 40) (Лукиан, 1935, с. 312). Це ситуація викупу – різновид обміну. Відповідно, можемо припустити, що необхідна взаємність дарів у архаїчному суспільстві (Мосс, 1996; Леви-Стросс, 2000, с. 426–427), передусім зумовлювалася потребою дійти *зорового консенсусу*, який полягав у обміні *очима-речами*, які й репрезентували *зір окремих родів територій*. З цієї точки зору дуже проникливим виглядає зауваження З. К. Сураганової: «*В архаїчну епоху представники різних родів, що знаходилися під покровительством різних тотемів, не могли стати друзями, попередньо не убезпечивши одне одного шляхом виконання обряду укладення дружби та піднесення дарів. Казахське прислів'я Берген перде бұзар «Той, хто підносить дари, зриває завісу відчуження», дуже точно передає смисл дарування у казахів*» (Сураганова, 2007, с. 21). Отже, піднесення дарів насамперед ніби порушує взаємну *невидимість-сліпоту* родів.

Поширеним входженням у контакт із *чужим* був шлюб, і в шлюбній обрядовості та пов'язаному з нею фольклорі повсюдно зустрічаємо мотиви *взаємної сліпоти-невидимості* парубка і дівчини, *відгадування, прозріння та узнавання* (Богданов, 2001, с. 141–145; Маєрчик, 2011, с. 100–103). У цьому сенсі показова назва молодої *не-віста*, тобто «невідома», *чужа-невидима* (Богданов, 2001, с. 145). Поза сумнівом, важливим сенсом ритуалу весілля є необхідність для молодого і молодої одне для одного «*прозріти*». Не виключено, що із цим у свою чергу пов'язані численні взаємні дарунки сторін та, зрештою, придане, що мають на собі нести сліди *зору родової території* шлюбного партнера.

Висновки

Досліджуючи засади родової єдності в традиційній культурі, ми, зокрема, розглянули прецедент намагання князівського з'їзду (1100) позбавити сліпця Василька Тербовльського *причастя-кормління*, що засвідчує тісний зв'язок між *зрячістю* члена роду і його *родовим причастям* у матеріальному сенсі. Очевидно, за умови родової

³ Це підкреслюється спостереженнями етнологів про те, що зір архаїчних мисливців та кочових тваринників риси людей, принаймні на малюнках, розрізнити не здатен (Юнг, 2002, с. 175; Грейвс, 2007, с. 287).

⁴ Зрівн.: «Мешканці двох світів сліпі стосовно одне одного: аби повноцінно діяти на чужому просторі, їм потрібно отримати нові очі...» (Антонов, 2014, с. 7).

невиділеності «Я», йдеться не про особистий зір, а про причастя людини *спільному зору роду-території*. При цьому бачення як програма пізнання-привласнення-кормління, за відсутності розрізнення суб'єкта і об'єкта, створює ілюзію злиття очей і багатств, їжі – того, на що насамперед спрямований *спільний зір колективу*. Отже, зрячість людини, що сприймається як ознака родова, відповідно, означає її *причастя-кормління*.

Ситуація зустрічі представників двох окремих світів, за В. Я. Проппом, коли вони певний час не можуть одне одного побачити, засвідчує належність кожного з них до *зору свого роду-території*. Аби дійти спільного знаменника між двома різними зорами, які, по суті, являють собою *причастя* (де *колективний зір* зливається із *суспільно-значимими речами*), слід було б обмінятися *речами-очима* або *їжею*, які представляли *спільний зір свого роду-території*. Саме необхідністю такого *взаємного прозріння-квазіпричастя* може пояснюватися відзначена М. Моссом та іншими дослідниками обов'язковість обопільних дарів в архаїці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Антонов, Д. И. (2014). Видеть и знает. Предисловие. У Д. И. Антонов (Ред.), *Сила взгляда: Глаза в мифологии и иконографии* (с. 7–13). Рос. гос. гуманитар. ун-т.
- Богданов, К. (2001). Игра в жмурки: сюжет, контекст, метафора. У К. Богданов. *Повседневность и мифология. Исследования по семиотике фольклорной действительности* (с. 109–180). Искусство.
- Брихадараньяка Упанишада. (1964). (А. Я. Сыркин, Пер., предисл. и коммент). Наука.
- Будилович, А. (1875). XIII слов Григория Бого-слова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской публичной библиотеки XI века (*Критико-палеографический труд*). Отделение русского языка и словесности Имп. АН.
- Грейвс, Р. (2007). *Белая богиня: Историческая грамматика поэтической мифологии*. У-Фактория.
- Грушевский, М. (1891). Волынский вопрос 1097–1102 г. *Киевская старина*, 33, 259–272.
- Калачов, Н. В. (1876). О значении изгоев и состоянии изгойства в Древней Руси. *Архив историко-юридических сведений, относящихся до России*, изд. Н. Калачовым, 1 (с. 53–68).
- Канетти, Э. (1997). *Масса и власть*. (Л. Ионин, Пер. с нем.). Ad Marginem.
- Комарович, В. Л. (1960). Культ рода и земли в княжеской среде XI–XIII вв. *Труды Отдела древнерусской л-ры (Пушкинского дома) АН СССР*, XVI, 84–104.
- Кулишер, М. И. (1887). *Очерки сравнительной этнографии и культуры*. Типография И. Н. Скороходова.
- Леви-Стросс, К. (2000). Предисловие к трудам Марселя Мосса. У М. Мосс, *Социальные функции священного* (с. 409–434). Евразия.
- Лукиан. (1935). *Собрание сочинений*. В 2-х т. (Т. 1). Academia.
- Маєрчик, М. (2011). Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Критика.
- Малиновский, Б. (1998). *Магия, наука и религия*. Рефл-бук.
- Мосс, М. (1996). Очерк о даре. Форма и основание обмена в архаических обществах. У М. Мосс, *Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии* (с. 83–222). Вост. л-ра РАН.
- Петров, В. (1934). Опыт стадийного анализа «охотничьих игр». *Советская этнография*, 6, 140–177.
- Писаренко, Ю. Г. (1997). *Велес-Волос в язычницькому світогляді Давньої Русі*. Манускрипт.
- Писаренко, Ю. (2003). Слепление Василька Теребовльського (1097 г.). Мифологический подтекст. *Соціум. Альманах соціальної історії*, 3, 179–196. Інститут історії України НАНУ.
- Писаренко, Ю. (2010). «Зрение» и «слепота» как социальные символы. *Соціум. Альманах соціальної історії*, 9, 293–317.
- Писаренко, Ю., & Писаренко, Н. (2014). Народне сприйняття образу Богородиці. *Opus mixtum*, 2, 115–130.
- Повесть временных лет (ПВЛ). (1950). Ч.1. Изд-во АН СССР.
- Пропп, В. Я. (1986). *Исторические корни волшебной сказки*. Изд-во Лен. ун-та.
- Рахно, К. (2013). *Свистопляска і Ренкавка. Глиняні вироби в традиційно-побутовій культурі як джерело формування національної ідентичності слов'янських народів*. ТОВ «АСМІ».
- Сартр, Ж.-П. (2001). *Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології* (В. Лях, П. Тарашук. Пер. з фр.). Основи.
- Сураганова, З. К. (2007). Традиционный обмен дарами у казахов. [Автореферат к. и. н.].
- Толочко, А. П. (1992). *Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология*. Наукова думка.
- Толочко, О. (1994). Образ держави і культ володаря в Давній Русі. *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей*, 3, 17–46.
- Успенский, Б. (1996). Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии. У *Анти-мир русской культуры. Язык, фольклор, литература. Сб. статей* (с. 9–107). Ладомир.
- Фрейд, З. (1991). Тотем и Табу. Психология первобытной культуры и религии. У *Зигмунд Фрейд «Я» и «Оно»*. *Труды разных лет*. Кн.1. (с. 193–350). Мери, Веста.

Шахнович, М. И. (1971). *Первобытная мифология и философия*. Наука. Лен. отд.

Экхарт, М. (1912). *Проповеди и рассуждения*. (М. В. Сабашникова Перевод). Мусaget.

Юнг, К. (2002). *Проблемы души нашего времени*. Питер.

Ясперс, К. (1996). Комунікація. У Л. Ситниченко, *Першоджерела комунікативної філософії* (с. 132–148). Либідь.

REFERENCES

Antonov, D. I. (2014). Videt' i znat'. Predisloviye [To See and to Know. Preface]. D. I. Antonov (Ed.), *Sila vzglyada: Glaza v mifologii i ikonografii – The Power of Gaze: Eyes in Mythology and Iconography* (pp. 7–13). Rus. State Humanitarian University [in Russian].

Bogdanov, K. (2001). Igra v zhmurki: syuzhet, kontekst, metafora [Blind Man's Bluff: Plot, Context, Metaphor]. K. Bogdanov, *Povsednevnost' i mifologiya. Issledovaniya po semiotike fol'klornoy deystvitel'nosti – Everyday Life and Mythology. Studies in the Semiotics of Folklore Reality* (pp. 109–180). Iskusstvo [in Russian].

Brikhadaran'yaka Upanishada. (1964). (A. Ya. Syrkin, Trans. Preface and comments). Nauka [in Russian].

Budilovich, A. (1875). XIII slov Grigoriya Bogoslova v drevneslavianskom perevode po rukopisi Imperatorskoy publichnoy biblioteki XI veka. (Kritiko-paleograficheskiy trud) [The 13th Homilies of Gregory the Theologian in Old Slavonic Translation Based on a 11th-Century Manuscript from the Imperial Public Library (Critical and Palaeographic Work)]. Otdeleniye russkogo yazyka i slovesnosti Imp. AN [in Russian].

Greyvs, R. (2007). Belaya boginya: Istoricheskaya gramatika poeticheskoy mifologii [The White Goddess: Historical Grammar of Poetic Mythology]. UFaktoriya [in Russian].

Grushevskiy, M. (1891). Volynskiy vopros 1097–1102 gg. [The Volyn' Question of 1097–1102]. *Kyevskaya starina – Kyiv antiquity*, 33, 259–272 [in Russian].

Kalachov, N. V. (1876). O znachenii izgoeyev i sos-toyanii izgoystva v Drevney Rusi [On the Meaning of Outcasts and the State of Outcastism in Ancient Rus]. *Arkhiv istoriko-yuridicheskikh svedeniy, otnosyashchikhsya do Rossii, izd. N. Kalachovym – Archive of Historical and Legal Information Relating to Russia*, ed. N. Kalachov, 1 (pp. 53–68) [in Russian].

Kanetti, E. (1997). *Masa i vlast' [The masses and Power]*. (L. Ionin. Trans. from. Germ.). Ad Marginem [in Russian].

Komarovich, V. L. (1960). Kul't roda i zemli v knyazheskoy srede XI–XIII vv. [The Cult of the Clan and the Land in the Princely Environment of the 11th–13th Centuries]. *Trudy Otdela drevnerusskoy l-ry (Pushkinskogo doma) AN SSSR – Works of the Department of Old Russian Literature (Pushkin House) of the USSR Academy of Sciences*, XVI, 84–104 [in Russian].

Kulisher, M. I. (1887). *Ocherki sravnitel'noy etnografii i kul'tury [Essays on Comparative Ethnography and Culture]*. Tipografiya I. N. Skorokhodova [in Russian].

Levi-Stross, K. (2000). Predisloviye k trudam Marselya Mossa [Preface to the Works of Marcel Mauss]. M. Moss, *Sotsial'nyye funktsii svyashchennogo – Social Functions of the Sacred* (pp. 409–434). Yevraziya [in Russian].

Lukian. (1935). *Sobraniye sochineniy. V 2-kh t. [Collected Works. In 2 volumes]*. (Vol. 1). Academia [in Russian].

Mayerchik, M. (2011). *Ritual i tilo. Strukturno-semantichniy analiz ukrains'kikh obryadiv rodnogo tsiklu [Ritual and Body. Structural and Semantic Analysis of Ukrainian Rituals of the Family Cycle]*. Kritika [in Ukrainian].

Malinovskiy, B. (1998). *Magiya, nauka i religiya [Magic, Science, and Religion]*. Refl-buk [in Russian].

Moss, M. (1996). Ocherk o dare. Forma i osnovaniye obmena v arkhaicheskikh obshchestvakh [Essay on the Gift. Form and Basis of Exchange in Archaic Societies]. M. Moss, *Obshchestva. Obmen. Lichnost'. Trudy po sotsial'noy antropologii – Societies. Exchange. Personality. Works on Social Anthropology* (pp.83–222). Vost. l-ran [in Russian].

Petrov, V. (1934). Opyt stadial'nogo analiza «okhotnich'ikh igrishch» [An Attempt at a Stage-Based Analysis of «Hunting Games»]. *Sovetskaya etnografiya – Soviet Ethnography*, 6, 140–177 [in Russian].

Pysarenko, Yu. G. (1997). *Veles-Volos v yazichnits'komu svitoglyadi Davn'oi Rusi [Veles-Volos in the pagan worldview of Ancient Rus']*. Manuskript [in Ukrainian].

Pysarenko, Yu. (2003). Oslepleniye Vasil'ka Terebovl'skogo (1097 g.). Mifologicheskii podtekst [Blinding of Vasilko Terebovsky (1097). Mythological subtext]. *Sotsium. Al'manakh sotsial'noi istorii – Society. Almanack of social history*, 3, 179–196 [in Russian].

Pysarenko, Yu. (2010). «Zreniye» i «slepota» kak sotsial'nyye simvoly [«Sight» and «blindness» as social symbols]. *Sotsium. Al'manakh sotsial'noi istorii – Society. Almanack of social history*, 9, 293–317 [in Russian].

Pysarenko, Yu., & Pysarenko, N. (2014). Narodne spriynyattya obrazu Bogoroditsi [Popular concept of the image of the Mother of God]. *Opus mixtum*, 2, 115–130 [in Ukrainian].

Povest' vremennykh let (PVL). (1950). [The Tale of Bygone Years]. Ch. 1. Izd-vo AN SSSR [in Russian].

Propp, V. Ya. (1986). *Istoricheskiye korni volshebnoy skazki [Historical roots of fairy tales]*. Izd-vo Len. Un-ta [in Russian].

Rakhno, K. (2013). *Svistoplyaska i Renkavka. Glinyani virobi v traditsiyno-pobutoviy kul'turi yak dzherelo formuvannya natsional'noi identichnosti slov'yans'kikh narodiv [Svistoplyaska and renkavka. Clay spores in the traditional culture are responsible for the*

formation of the national identity of the Slovenian peoples]. TOV «ASMI» [in Ukrainian].

Sartr, Zh.-P. (2001). *Buttya i nishcho: Naris fenomenologichnoi ontologii [Being and nothing: Drawing a phenomenological ontology]* (V. Lyakh, P. Tarashchuk. Per. z fr.). Osnovi [in Ukrainian].

Suraganova, Z. K. (2007). *Traditsionnyy obmen darami u kazakhov [Traditional exchange of gifts among Kazakhs]*. Avtoreferat k. i. n.– Abstract of Ph. D [in Russian].

Tolochko, A. P. (1992). *Knyaz' v Drevney Rusi: vlast', sobstvennost', ideologiya [Prince in Ancient Rus': power, property, ideology]*. Naukova dumka [in Russian].

Tolochko, O. (1994). *Obraz derzhavi i kul't volodarya v Davniy Rusi [The image of the state and the cult of the ruler in Ancient Rus']*. *Mediaevalia Ucrainica: Mental'nist' ta istoriya idey – Mediaevalia Ucrainica: Mentality and the History of Ideas*, 3, 17–46 [in Ukrainian].

Uspenskiy, B. (1996). *Mifologicheskii aspekt russkoy ekspressivnoy frazeologii [The Mythological Aspect of Russian Expressive Phraseology]*. *Anti-mir russkoy*

kul'tury. Yazyk, fol'klor, literature – The Anti-World of Russian Culture. Language, Folklore, Literature (pp. 9–107). Lodomir [in Russian].

Freyd, Z. (1991). *Totem i Tabu. Psikhologiya pervobytnoy kul'tury i religii [Totem and Taboo. Psychology of Primitive Culture and Religion]*. *Zigmund Freyd «Ya» i «Ono». Trudy raznykh let – Sigmund Freud. «I» and «It». Works from Different Years.* (Translated from German) (Vol. 1), (pp. 193–350). Merani, Vesta [in Russian].

Shakhnovich, M. I. (1971). *Pervobytnaya mifologiya i filosofiya [Primitive Mythology and Philosophy]*. Nauka. Len. otd. [in Russian].

Ekhart, M. (1912). *Propovedi i rassuzhdeniya [Sermons and Discourses]*. (M. Sabashnikova. Transl.). Musaget [in Russian].

Yung, K. (2002). *Problemy dushi nashego vremeni [Problems of the Soul of Our Time]*. Piter [in Russian].

Yaspers, K. (1996). *Komunikatsiya [Communication]*. L. Sitnichenko, *Pershodzherela komunikativnoyi filosofii –Primary sources of communicative philosophy* (pp. 132–148). Libid' [in Ukrainian].

Писаренко Юрій Георгійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Київ, Україна.

Pysarenko Yurii, Candidate of Historical Sciences (PhD), Senior Researcher, Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3247-1176>

E-mail: zirin@ukr.net

Одержано 20. 11. 2025